

Hur verklig är verkligheten?

Del I

Av Hans Olsson

Vår verklighetsbild har under de senaste hundra åren genomgått en omvälvande förändring. Einsteins relativitetsteori, kvantfysiken, den moderna kosmologin, medvetandeforskningen och artificiell intelligens är några av de främsta faktorerna bakom den allt snabbare fortgående utvecklingen. Den materiella och mekaniska värld vi växte upp i förefaller nu alltmer esoterisk och drömlig till sin karaktär. Men i allt det nya kan vi i ett teosofiskt perspektiv upptäcka att mycket i de modeller av verkligheten som nu tar form känns igen från urgamla, arketytiska tankemönster.

Ett grundbegrepp i hinduismen och buddhismen är "maya". I The Theosophical Glossary definierar H P Blavatsky Maya som "den kosmiska kraft som skapar fenomenvärlden" och vidare: "I hinduistisk filosofi kallas bara det som är oföränderligt och evigt för verklighet". I sin bok Nyckel till teosofin säger hon att "det objektiva materiella världsalldet betrakta vi såsom en övergående illusion och ingenting annat". Denna uppfattning av världen som mer eller mindre verklig är mycket gammal och vi skall här betrakta betydelsefulla delar av den från arkaisk tid till nutid.

Drömtiden

De australiska aboriginernas religion är världens äldsta. Deras omtalade "drömtid", under vilken människan drömde fram allt som existerar, är grunden i deras skapelsemyt. Aboriginerna säger sig ha "minnen" av "den drömmande anden" sedan 150.000 år tillbaka. De uppdelar "verkligheten" i två delar, ett primärt universum och den fysiska världen, där det förra är mycket mera omfattande än den materiella världen, som uppkom genom en dröm. Den ursprungliga världen kallar de "drömtid" och den innehåller all förgången tid, nutid och framtid. Från drömtiden skapas kontinuerligt medvetande, materia och energi såsom en dröm från urtiden och fram till idag. Man ser det som att universum eller Gud drömmer hela den realitet vi upplever. Men detta sker inte som ett kronologiskt förlopp utan i "mytisk tid", där det förgångna utspelas i nutiden.

Den välkände djuppsykologen C G Jung menar att det omedvetnas former inte tillhör någon bestämd tid och därför verkar vara eviga. Han påpekar att det uraustraliska ordet "aljira" betyder både "dröm" och "andarnas land" och den "tid" i vilken förfäderna levde och alltjämt lever. Det rör sig, som de säger, om den "tid" då det ännu inte fanns någon "tid". Jung hade i samband med en hjärtinfarkt visioner, som han upplevde som en absolut objektivitet. Det var en salighet "i ett icke-tidligt tillstånd, i vilket nutid, förflutet och framtid är ett". Han frågar sig själv hur han kunde föreställa sig att samtidigt existera "i förrgår, i dag och i övermorgon". Med hänvisning till parapsykologin anser Jung att den rationalistiska världsbilden måste utvidgas med ännu en dimension och att vi bör inse att vår värld med tid, rum och kausalitet står i relation till en underliggande tingens ordning, där "här och där" eller "tidigare och senare" inte är av någon vikt. Vid ett drömseminarium på 1930-talet uttalade Jung: "Detta är hemligheten om drömmar – att vi inte drömmer, utan snarare är drömda. Vi är drömmens objekt, inte dess skapare", vilket låter som en parallell till aboriginernas drömtid.

Den indiska världsbilden

Avidya, ovetskap, är ett grundbegrepp i indisk filosofi och synonymt med "maya", illusion eller projektion. Filosofen och statsmannen Radhakrishnan beskriver det som "den kraft som skickar in oss i livets dröm". Målet blir då att vakna upp och få en korrekt kunskap om verkligheten. Den äldsta av Indiens filosofiska skolor, samkhya, ser världen som uppdelad i en omedveten princip, Prakriti, och en medveten, Purusha. Allt som är föremål för förändring, död och nedbrytning tillhör Prakriti och inte Purusha, som är Självvet eller själen. Det är tecken på okunnighet att tänka sig Självvet vara lika med kroppen, sinnet eller intellektet. Det är på grund av denna bristande insikt som Purusha, förväxlar sig själv med objekten i världen.

Enligt Samkhya-filosofin är universum fyllt av smärta och misär – ja även glädjen är blandad med sorg, eftersom allt välbehag slutar i besvikelser. Räddningen består i Purusha, det rena medvetandet,

fritt från rummets, tidens och kausalitetens begränsningar. Självets klara insikt transcenderar hela fenomenvärlden inklusive kroppen och psyket. Självets har en kropp, men kroppen är inte Självets. Problemet är den falska identifikationen med sinnet, tankarna och egot. Genom kontemplation och upprepning av affirmationer som t ex ”jag är inte upplevaren, jag är inte den handlande, jag är inte kroppen” blir man medveten om sin sanna natur.

Yoga-filosofin

Yoga är ett av de stora indiska lärosystemen, som står den ovan nämnda samkhya-filosofin nära. Religionshistorikern Mircea Eliade betraktas som den främste experten på yoga-filosofin och vi skall här referera till hans verk. Eliade framhåller den grundläggande indiska uppfattningen av livet som efemärt, smärtsamt och illusoriskt. Indierna törstar efter en helig värld. Indiska texter upprepar ständigt att orsaken till lidandet ligger i människans involvering i den fallna naturen, som inte har någon egentlig verklighet. Men denna värld av form och illusion tjänar dock människan genom att hjälpa henne att vakna upp. Att frigöra sig från lidande är målet för all indisk filosofi. Detta sker genom den kunskap som nedtecknats i de gamla urkunderna. Med hjälp av metafysisk kunskap sker uppvaknandet, som gör att man finner sitt eget inre centrum, på sanskrit Purusha eller Atman. Yogan har som komplement i denna uppvaknandeprocess en rad tekniker såsom kroppsövningar och olika meditationsformer. Yogasystemet har systematiserats i den vise Patanjalis Yoga Sutras.

Vedanta

Vedanta är det tredje och mest omfattande av de indiska filosofiska systemen, i stort sett liktydigt med Upanishaderna, en omfattande samling av olika vismäns insikter. Man antar här en allomfattande realitet, Brahman eller Paramathman. Självets, Atman, är inte en del av kroppen utan en evigt existerande själ. Att inse detta och bli ett med Självets är livets högsta och egentliga mål. Detta sker genom ett inträngande betraktande, där man inser att världen bara är en illusion och inte en realitet. Som det heter i Mandukya-upanishaden: ”Alla ting separata från Självets är lika överkliga som det vi ser i en dröm”.

Den buddhistiskt influerade och för vedafilosofin betydelsefulla filosofen Gaudapada från 500-talet är känd för sin teori om ”ajati-vada”, att ingenting är skapat. Grundsatsen i hans verk Mandukya Karika lyder: ”Den högsta sanningen är att ingenting överhuvudtaget är fött, ingenting är skapat”. Yttervärlden är endast en bedräglig föreställning hos en ännu ej uppvaknad. Vi konstruerar världen, skapar och förstör ting i sinnet, menar Gaudapada. Den enda sanna verkligheten är Atman, Självets.

Platon

I Västerlandet är den grekiske filosofen Platon den främste representanten för den idealistiska filosofin. Idealismen betraktar världen som ett verk av vårt medvetande – endast medvetandet existerar, vilket ju också som vi sett är grundsynen i den indiska världsbilden. Platon anser att sinnevärlden är en illusion och illustrerar detta med sin berömda grottnikelse: En grupp fångar sitter fastkedjade i en grotta på ett sätt som gör att de har ansiktena vända mot grottans inre vägg. Bakom dem finns en mur och bakom den brinner en eld. Mellan muren och elden går människor som bär olika föremål ovanför sig. Elden kastar deras skuggor på grottväggen och det är det enda fångarna i grottan kan se. En av fångarna lyckas göra sig fri och kommer ut och kan se den verkliga världen och vad de skuggskapande föremålen är. Han återvänder till grottan och berättar vad han sett men blir hånad av medfångarna, som är övertygade om att skuggorna är verkligheten.

Det enda bestående är vad Platon kallar ”idéerna”, eviga och oföränderliga former eller arketyper, som C G Jung benämner dem. Vi skulle kanske i dag kalla dem algoritmer efter de matematiska mönster som styr artificiell intelligens. Platons ”idéer” eller ”idealbilder” styr vårt tänkande och beteende. Världens sanna struktur upptäckts inte med hjälp av sinnen utan genom intellektet, som på sin högsta nivå har direkt tillgång till Idéernas styrande realitet. Detta arketyppiska plan är verklighetens grund, som påminner mycket om indisk och teosofisk visdom. H P Blavatsky betraktade Platon som en invigd mästare.

För Platon består matematiken av transcendent enheter existerande oberoende av både fenomenen och det mänskliga sinnet som iakttar dem. Platon antar en djupare, tidlös matematisk ordning bortom den vanliga världens förvirring och slumpmässighet. Studiet av matematik framhålls därför som grundläggande för filosofer. I detta sammanhang påminner man sig fysikern Max Tegmarks uttalande om att universum är matematik.

Pythagoras

Den andra stora filosof som framhåller matematiken som nyckeln till verkligheten är den av H P Blavatsky som mästare betraktade Pythagoras. Han, liksom platonisterna, menar att de matematiska mönstren i naturen leder filosofen till en realitet bortom den materiella nivån. Matematiken är ett sätt att avslöja den gudomliga intelligens, som styr sin skapelse med transcendent perfektion. Tron att universum innehåller och styrs av en medveten, reglerande intelligens och att denna reflekteras i det mänskliga sinnet var central hos både Pythagoras och Platon. Denna insikt gör människan kapabel att förstå den kosmiska ordningen. Det högsta målet för filosofen var att uppnå insikt om den arketypiska världens förnuftiga mönster. Till dessa kan räknas Pythagoras geometriska lagar som t ex hans välkända sats om triangelsidornas förhållande till varandra.

Nyplatonismen

Under århundradena efter Platon utvecklade en rad filosofer hans lära med speciell inriktning på det metafysiska och på "Den ende", den högsta andliga principen, inte olikt det indiska Brahman, det allomfattande. Den främste nyplatonisten var Plotinos, vars verklighetsbild beskriver en emanation från det högsta Enda, som är oändligt varande och bortom all kategorisering. Det Enda skapar kosmos genom en serie "nedtransformeringar" från det Enda ner till Nous, en alltgenomträngande visdom, i vilken de arketypiska formerna eller Platons Idéer innefattas. Från Nous utstrålar Världssjälén, som innehåller och animerar världen. Det är källan till alla levande väsens själar och den förmedlande verkligheten mellan det andliga Intelletet och den materiella världen. Vi känner här igen teosofins indelning i Atman (den universella anden), Buddhi (förnuftet) och Manas (tänkandet). Ordet "teosofi" kommer för övrigt från den nyplatoniska filosofin och betyder som bekant "gudomlig visdom". Teosofin betraktar på goda grunder den öster- och västerländska visdomen som nära besläktade och så gör även religionshistorikerna.

Enligt nyplatonismen är människan en själ som dväljes i en kropp men har potential att nå de högsta intellektuella och andliga nivåerna. Hon kan höja sig till att bli ett med världssjälén eller att i stället för att befria sig från materien välja att stanna kvar i de lägre världarna. Dock kommer slutligen den materiella världen att i en omvänd, reverserande, process återgå till det Endas högsta nivå. Detta är den arketypiska modellen av nedstigning och uppstigning, fall och frälsning.

Under renässansen återaktualiserades nyplatonismen genom upptäckter av en mängd skrifter från den hellenistiska världen, vilka skeppades till Florens, där de översattes och så småningom spreds över hela Västerlandet. Nu följde också en ny syn på människan, naturen och det gudomliga baserad på Plotinos beskrivning av världen som en emanation från det gudomliga, där allt i universum får en dimension av helighet. Även den pytagoreiska bilden av Världsinelligensen som ett matematiskt mönster av siffror och geometri uppmärksammades och fick betydelse för den gryende naturvetenskapen.

I nästa del skal vi gå vidare till den nyare tidens världsbild hos mystiker och vetenskapsmän och se på teosofins centrala roll som förmedlare av den urgamla visdomens verklighetssyn fram till nutiden.